

in Situ

Archaeologica

vol. 11

in Situ

Archaeologica

vol. 11

in Situ

Archaeologica

© Göteborgs universitet 2015

ISSN 2000-4044

www.insituarchaeologica.com

Artiklar i in Situ granskas av minst två referenter ur redaktionskommittén.

Ansvarig utgivare

Kristian Kristiansen

ansvarig@insituarchaeologica.com

Redaktörer

Håkan Petersson, Marianne Lönn

redaktion@insituarchaeologica.com

Teknisk redaktör

Gabriella Kalmar

layout@insituarchaeologica.com

Grafisk form och layout

Gabriella Kalmar

Redaktionskommitté för volym 11

Tony Axelsson, *Göteborgs universitet*; Kristina Carlsson, *Riksantikvarieämbetet*; Pia Claesson, *Bohusläns museum*; Katarina Streiffert Eikeland, *forskare*; Leif Häggström, *Kulturmiljö Halland*; Marianne Lönn, *forskare*; Karl-Göran Sjögren, *Göteborgs universitet*; Håkan Petersson, *Universitetet i Stavanger*; Martin Rundqvist, *Umeå universitet*; Eva Schaller Åhrberg, *forskare*.

Engelsk språkgranskning

Judith Crawford

Finansiärer

Bohusläns museum, Göteborgs universitet, Kulturmiljö Halland, Riksantikvarieämbetet UV Väst

Tryck

Bording AB, Borås 2015

Innehåll

Kultberget Stora Holm

Kultberget på Stora Holm Marianne Lönn	9
Sten och eld Marianne Lönn	25
Mytisk geografi och landskapets outtömliga variation Leif Karlenby	43
Specialiserat flinthantverk på Hisingen Jan Apel	55
Bara en härd! Betty-Ann Munkenberg	69
Diskussion: Den ontologiske vendingen i arkeologien Kristine Orestad Sørgaard	99
Kommentarer av Tim Flohr Sørensen, Fredrik Fahlander och Ing-Marie Back Danielsson med svar från Kristine Orestad Sørgaard	

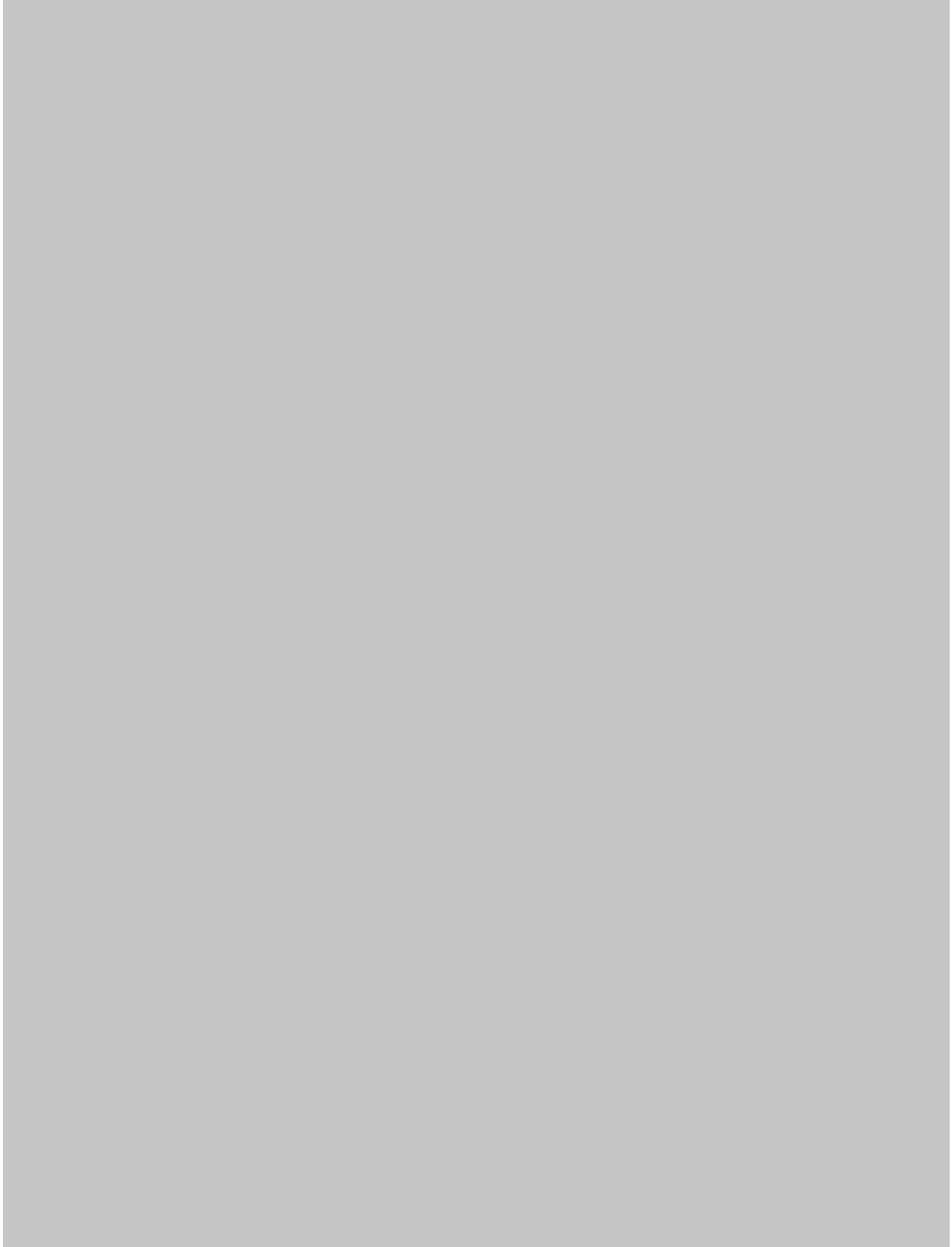
in Situ

Archaeologica

Tema

Kultberget Stora Holm

Kultberget på Stora Holm

Marianne Lönn

Tuve 46 was a complex monument, a hillock which people have taken the trouble to cover with stones. Among the stones were graves, mounds of burnt stones, a special mound of stones at the highest point, a cult building and on one side of the hillock were post-holes, hearths, cooking-pits and the like. On the hillock were also several concentrations of flint flakes and a few broken or unfinished flint tools. The site has mainly been used during two periods of time, one is the late Neolithic, the other is the Bronze Age and Early Iron Age.

The concentrations of flint flakes are interpreted as residuals of tool manufacturing. It seems most of them were manufactured elsewhere, though. Only one or two were made at the place where the flints were found. The stone-covered hillock with its different constructions is interpreted as a cult site with a possible 'Harg' at the top.

Platsen

Sommaren och hösten 1975 undersöktes fornlämningen Tuve 65 av Göteborgs arkeologiska museum (Andersson 1976). Från början såg den ut att bestå av en vanlig oregelbunden stensättning på en bergknalle, men när undersökningen var klar hade en helt ny typ av fornlämning sett dagens ljus. Det var en bergknalle där alla fördjupningar och skrevor var fyllda med sten och runt bergets fot låg ett brätte av sten. På berget fanns en säker och en osäker grav, fyndmaterialen bestod främst av flinta och keramik och dateringen var i huvudsak bronsålder. Beteckningen Tuve 65 blev synonymt med något unikt, oförståeligt och

lämningen fick namnet Kultberget i Unnered (Andersson, Hall, Ragnesten, Wigforss (red.) 2005:147ff.).

Även Tuve 46 gick under falsk flagg och blev en överraskning. Den skulle ha innehållit ett kulturlager och ett antal osäkra gravar, möjligen odlingsrösen, men blev ett nytt kultberg, lika stort och med liknande datering, men mer innehållsrikt än Tuve 65. För undersökningen av Tuve 46 var resultaten från Tuve 65 naturligtvis mycket viktiga. Föreställningen om hur lämningen kunde se ut fanns bland undersökande arkeologer och likaså kunskap om anläggningar och fyndmaterial. På gott och ont, mycket för jämförelsens skull, påverkade Tuve 65 val av undersökningsmetod, prioriteringar och frågor.

Bakgrund

Kortfattat kan Tuve 46 beskrivas som en stenkädd bergknalle med gravar, skärvstensrösen, kulthus, en osäker stenpackning på bergets högsta punkt, flintkoncentrationer, gropar och en härd. Nedanför berget fanns en yta med två skärvstenflak, åtta gropar, tre härdar, två kokgropar och tio stolphål.

Gravarna var tre säkra stensättningar och dessutom fanns två osäkra benfynd och möjligen en förstörd grav. Flintdepåerna var tjugo till antalet och innehöll produktionsavfall från redskapstillverkning. Den stenpackning, som fanns över hela berget, fyllde ut skrevor och fördjupningar medan vissa högre liggande partier var stendlösa. Packningen var inte någonstans naturlig, även större block hade flyttats till berget. Runt större delen av berget fanns ett upp till 9 meter brett brätte av sten och block. Bara vid

området med mindre anläggningar saknas brättet. Stenstorleken på berget var till generellt relativt jämn, drygt knytnävsstorlek, men det fanns både större och mindre stenar. På några ställen hade små stenar lagts så, att de såg ut att skapa egna anläggningar.

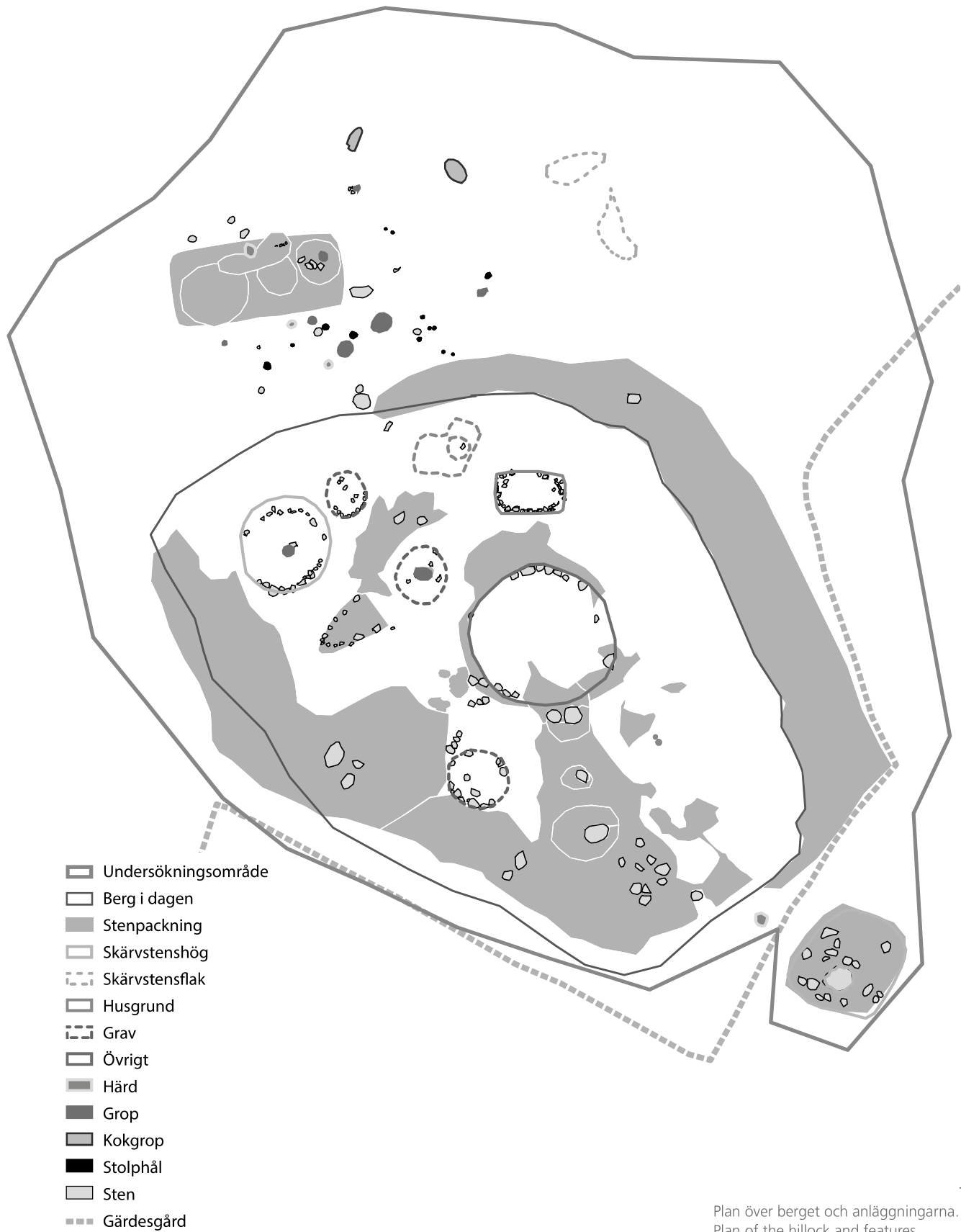
Förutom anläggningar fick vi fram ett stort fyndmaterial. Det bestod av bergartsföremål, bränd lera, brända ben, flinta, järn (ett sentida, bultliknande föremål), keramik, kvarts, metall (fyra sentida mynt), slagg (förslagat växtmaterial) och en fossilerad sjöborre. Flintan dominerade stort, totalt 61 kilo och närmare 16 000 flintor, som var spridd över hela berget. Materialet bestod till största delen av avslag, varav en hel del var flathuggna.

Mängdmässigt följde keramiken efter flintan med 1 061 skärvar och en total vikt på 9,6 kilo. Även keramiken var spridd över större delen av berget. Som tredje kategori i

1. Flygbild över Tuve 46, kultberget på Stora Holm. Foto: Marianne Lönn.

Aerial photo of the site Tuve 46, the cultic hillock at Stora Holm. Photo: Marianne Lönn

Plan över berget och anläggningarna.
Plan of the hillock and features.

antal sett kom brända ben och därefter bränd lera. Övriga kategorier förekom bara i enstaka eller ett fåtal exemplar och en del av dessa var sentida. Vi hittade också relativt mycket kvarts, men eftersom det fanns flera naturliga kvartsgångar på berget, insamlades sådana fynd bara undantagsvis.

Flintmaterialet hörde kronologiskt huvudsakligen till senneolitikum/äldre bronsålder. Bergartsmaterialet omfattade mest avslag, men också bland annat en skafthålsyxa och en trindyxa. Skafthålsyxan passar bra i en senneolitisk och tidig bronsålderskontext, medan trindyxan hör till senmesolitikum. Det finns ett flertal boplatser med flintmaterial runt Tuve 46 och någon av dessa kunde mycket väl vara ursprungsplatsen för trindyxan och även annat äldre material.

Keramiken representerade en mycket lång period från slutet av mellanneolitikum till folkvandringstid. Från neolitikum fanns bara några enstaka skärvor och från romersk järnålder och framåt fanns något fler, men inga stora mängder. Den absolut största mängden hörde till slutet av bronsålder och äldre förromersk järnålder, vilket överensstämde med andra dateringar på platsen.

Även makrofossilmaterialet tycktes höra ihop med i första hand yngre bronsålder och femton av de sjutton ¹⁴C-analyserna gav entydigt en datering till yngre bronsålder och äldsta delen av förromersk järnålder.

Man kan se flera kronologiska skeden på Tuve 46: Under senmesolitikum och de äldre delarna av neolitikum fanns svaga spår av en mänsklig närvaro platsen. Betydligt mer aktivitet förekom under senneolitikum. Då tillverkades flintredskap på och/eller i närheten av berget och produktionsavfall deponerades på berget. Under yngre bronsålder omformades berget med sten så att det fick en rundare och helare siluett. Samtidigt anlades gravar, skärvstenspackningar, kulthus och en röseliknande anläggning. Man eldade före anläggandet av gravarna och kulthuset och det eldades i härdar och kokgropar nedanför berget och i viss grad även uppe på det. Man reste stolpar och ställde ut krukor med brända växtdelar. Matlagningen försiggick på många ställen: i kulthuset, vid skärvstenshögar och på ytan utanför berget. Under hela äldre järnålder återkom man till platsen, dock inte i någon större grad. Efterlämnade keramikskärvor visar, att platsen inte glömdes bort. Först i och med folkvandringstid upphörde den att fungera som mötesplats. Hur marken använts mellan folkvandringstid och fram till modern tid är oklart.

I sen tid har den använts som betesmark, skogsmark och även som soptipp.

Ovanstående är en kortfattad men relativt fullständig teknisk beskrivning av fornlämningen och platsen Tuve 46. Vad är det då, som hänt där? Vad såg vi lämningar av?

Stenpackningen

Själva berget omfattade högre och lägre partier, flacka ytor, branta sidor och några skrevor. Större delen av detta berg var medvetet täckt med sten och block och ett brätte av sten var lagt runt nästan hela berget. Större delen av stenpackningen bestod av ganska jämnstora stenar, men där fanns också ytor med där packningen bestod av småsten och även stora block med packning runt. Allt var ditflyttat, även de stora blocken. Hela berget med stenpackning mätte cirka 60 × 40 meter.

Anläggningarna låg direkt på berget eller på jord, som låg i fördjupningar på berget. Stenpackningen låg så att säga runt anläggningarna från yngre bronsålder och framåt, men varken över eller under dem. Bland stenen i packningen fanns ett naturligt tillkommet jordlager tillsammans med fynd av alla slag och dateringar. Under stenpackningen och även under vissa anläggningar fanns totalt ca 20 koncentrationer av flintavslag. Dessa tolkades som deponier med produktionsavfall. Någon eller några kan dock ha varit själva slagplatsen. Bland flintmaterialet fanns också förarbeten till yxor och pilspetsar samt några skadade redskap.

Stenpackningar har uppmärksamrats under en ganska lång tid, men med ett allt mer växande material har diskussionen omkring dem ökat under 2000-talet och framåt. De kan kallas stenpackning, stenflak, stenkädda berg, stenmattor, stensjok och liknande i rapporterna, men gemensamt för dem är, att de består av medvetet lagd eller omplockad sten. Några gånger finns även skörbränd sten i anläggningen. Ibland är basen en naturlig stenmatta, som byggts på eller ändrats och ibland är det fråga om sten, som medvetet tagits till en plats. Några stenpackningar finns på boplatser, andra finns i gravmiljöer (Munkenberg 2012). De kan se rätt olika ut och innehåller olika typer av material eller nästan inget material alls. Även dateringarna skiljer sig åt. Bland dem, som hittills är kända, har Tuve 46 egentligen bara en like och det är Tuve 65, som ligger bara en kilometer söderut och i närheten av samma vattendrag som Tuve 46.

3.

4.

5.

3. Exempel på hur stenpackningen kunde se ut. Foto Gundela Lindman.

A section of the surface of packed stones. Photo Gundela Lindman

4. Brättet på nordöstra sidan. Foto Gundela Lindman.

The bank on the north-eastern side. Photo Gundela Lindman

5. En småstenspackning. Foto Gundela Lindman.

One of the layers of packed small stones. Photo Gundela Lindman

6. |

En av gravarna på Tuve 46. Foto Anders Kjellin.

One of the burials at the site Tuve 46 Photo Anders Kjellin

Gravarna

De anläggningar, som tolkades som gravar, var de som innehöll någon form av gravgömma, antingen i form av fritt liggande brända ben eller brända ben tillsammans med keramik. Även skärvstenshögarna innehöll brända ben, men bara enstaka och de låg inte i en gravgömma. Gravarna var tre till antal och därtill kommer tre osäkra. Två av de senare var platser med svaga spår av ben och en var en förstörd mörkfärgad yta. De tre säkra gravarna vara alla stensättningar. Alla var ganska flacka, en var 3,5 meter i diameter, de andra 4 × 6 respektive 5 × 6 meter. En av stensättningarna innehöll två begravningar.

På detta berg, där en oerhörd arbetsinsats lagts ner på att klä in eller omforma det med sten, fanns alltså bara maximalt sju begravda människor, troligtvis färre. Till det hör att platsen har användes under mycket lång

tid, mycket längre än vad sju begravningar och minnet av dem behöver. Räknar man från mitten av bronsålder till folkvandringstid blir det runt 1 600 år. Det motsvarar omkring sextio generationer. På ett vanligt gravfält borde det ha varit betydligt fler begravningar.

Det fanns spår av eld i eller under alla tre stensättningarna. All skörbränd sten tyder på att eldandet var viktigt och sannolikt hade med kulturen att göra. Eftersom man inte bara eldade under gravarna, förstår man att elden även hade med annat än begravning att göra.

Det fanns sädeskorn av olika slag och i olika mängd i de tre säkra gravarna. Sädskornen bör ha kommit dit genom ett medvetet handlande och ingick troligtvis i ceremonier. "I två av proverna från gravar . . . påträffades förkolnat spannmål i kombination med förkolnade amorfa klumpar, som kan vara spår av bränd mat. Matresterna i

Skärvstenshögar. Foto Anders Kjellin.

A mound of fire-cracked stones, Photo Anders Kjellin.

kombination med träkolet i proverna gör det möjligt att tolka resultatet som att matlagning ägt rum på gravarna eller ... invid dessa." (Heimdahl i makrofossilanalysen från Tuve 46)

Skärvstenshögar

De båda skärvstenshögarna på platsen var sinsemellan ganska olika. Den ena var mycket höglignande, $9 \times 8,7$ meter och bestod rakt igenom av skärvsten. Den andra var lika stor men innehöll både skärvsten och obränd sten och var byggd runt ett stort stenblock. Fyndmaterialet var dock ganska likt och i både påträffades brända ben av djur och människa.

En första fråga är, om man ska se den skörbrända stenen som ett slags avfall, som samlades på en plats allt eftersom och på så sätt skapade skärvstenhögarna eller om högarna representerar var sin egen aktivitet. Den höglignande såg

enhetlig ut, men det gjorde inte den, som var byggd runt ett block. Emellertid syntes inga linser efter markvegetation eller löv och liknande mellan skärvstenslagren i profilen på någon av dem. Det borde det ha gjort, om det förflutit tid mellan ett lager och nästa. Mycket talar för att de var primära anläggningar, vilket också mineralsanden i miljöproverna tyder på. Denna mineralsand är inte ett avfall utan ett icke-organiskt material i olika fraktioner ler, silt, sand, grus etcetera (Heimdahl i makrofossilanalysen från Tuve 46).

En annan fråga är: Var någonstans skapades skärvstenen? Det har eldats ganska friskt på flera ställen på berget på Tuve 46 och det fanns spår av eld både under gravar och under delar av stenpackningen. Dessutom fanns ett brandlager under och i ett område nordväst om kulhuset. Det är möjligt att åtminstone delar av skärvstenshögarnas material har eldats/skapats i det området.

8. |
Kulthus. Foto Cecilia Falkendahl.
The cultic house. Photo Cecilia Falkendahl

Kulthuset

Tolkningen till kulthus bygger i första hand på anläggningens utseende och vad den inte såg ut att vara. När den kom fram vid avbaningen, representerade den något nytt, något ingen av de närvarande hade sett tidigare. Ganska stora, flata stenar låg i en tydlig 6×4 meter stor rektangel med en stenpackning på insidan. Det var helt klart en medvetet anlagd form. Anläggningen såg inte ut som en grav och inte heller som ett förhistoriskt, profant hus. Där fanns inga stolphål, ingen härd, inga gropar. Det såg heller inte ut som ett sentida fårhus och inte heller som rester av ett timmerhus. Kulthus blev en möjlig tolkning, som lades fast efter jämförelse med andra sådana hus. Leif Karlenby föreslår i annan artikel i denna volym tolkningen bålplats och det är inte omöjligt, att han har rätt. Vi håller

emellertid kvar vid kulhustolkningen åtminstone tills fler indikationer talar för en ändring.

Kulthuset låg på ett brandlager, som var betydligt större än huset, totalt cirka 15×17 meter och 0,1 meter tjockt. De båda företeelserna hade dock något slags koppling. Det var nämligen tydligt, att kulthuset anlagts med brandlagret fortfarande var varmt.

Enligt Helena Viktor (2002) har kulthuset med transformation, passagen mellan liv och död att göra. De representerar tröskeln eller portalen mellan två världar, förfädernas inuti och de levandes utanför. Här kan man genom förfäderna kommunicera med gudarna.

Något har uppenbarligen försiggått inne i huset. En högre fosfathalt än utanför talar för det, likaså den större mängden kol och fröer inuti huset.

9.

Stenpackning på bergets högsta punkt. Foto Marianne Lönn

The surface of packed stones on the top of the hillock. Photo Marianne Lönn

En harg?

På bergets högsta punkt fanns en stenpackning, 12,5 meter i diameter och en knapp meter hög, kanske en rest av ett röse. Vad man kan säga är, att den är anlagd med omsorg med fint lagda kantkedjor där varannan sten var rosa och varannan blågrå. Det var emellertid inget klassiskt röse och där fanns ingen gravgömma. Det kan vara ett slags stenflak eller helt enkelt en del av stenpackningen, som syftat till att ge berget en jämnare och rundare form. Det kan emellertid också vara en anläggning med en speciell funktion.

Karlenby (2011:232f) skriver om bergets centrala betydelse i kosmologin och hur man med hjälp av stenar kunde bygga ett nytt berg. Han skriver också om harg och axis mundi. Harg är då en gammal benämning på rituella/kultiska platser, som utgörs av berg/sten. Axis mundi är axeln i kosmos mitt. På berget skapas former och rum, som har med ceremonier och handlingar att

göra. De skapas genom att förflytta sten och bygga nya bergsformationer.

Möjligen är det i dessa kosmologiska sammanhang man ska se stenpackningen överst på berget på Tuve 46. Även om den har form och utseende som en grav, är det ingen grav utan antingen en harg i sig själv eller en del av en harg, om hela berget var ett sådant.

Ytan utanför berget

På en platt yta nedanför berget fanns härdar, kokgropar, skärvstenflak, gropar och stolphål. Inget av detta formade något hus eller någon annan struktur. Miljöanalysen visade att man bränt säd, örter, ris och kvistar och att man lagat mat. En ceremoniell matlagning och möjligen också ätande är en tolkning, som ligger nära till hands med tanke på närheten till gravar och en möjlig kultplats och även med tanke på det faktum att lokalen inte är en boplat.

Flintan och flintkoncentrationerna

Flintan låg spridd över hela området, såväl uppe på berget som nedanför även om mängden var markant större upp på berget. Det mesta var avslag, varav en del var flathuggna. Förutom denna utströdda flinta fanns ungefär tjugo flintkoncentrationer, som sannolikt ska tolkas som depåer med produktionsavfall. De innehöll alltså restprodukterna efter tillverkning av flintredskap, men åtminstone de flesta var inte själva flintslagningsplatserna. Det ger en stark indikation på att restprodukterna var viktiga och de skulle tas om hand, gömmas, begravas eller något annat. Var själva slagplatserna låg är oklart.

10.

11.

10. Flintkoncentration in situ. Vid fortsatt grävning kom betydligt fler avslag fram än de, som syns på foto. Foto Jessica Andersson. Concentration of flint in situ. When the excavation continued, many more flakes were uncovered than those that are visible on the photo. Photo Jessica Andersson.

Yxämne och de avslag, som hittades runt det. Foto Jörgen Streiffert.

A preform for an axe and the flakes that surrounded it. Photo Jörgen Streiffert

De färdiga redskap, som fanns i materialet, var alla på något sätt skadade. Det var delar av yxor, pilspetsar med bitar avslagna och liknande. Där fanns också förarbeten till pilspetsar och yxor/yxa. Förarbetena till pilspetsar tyder på, att man arbetade med halvfabrikat. Enligt Jan Apel (2001) var färdigställandet av sådana pilspetsar inte svårt, om man utgick ifrån dessa förarbeten. Däremot krävde tillverkning av yxor av den typ, som ett yxämne från platsen representerar, en skicklig flintsmed.

I materialet fanns också några mesolitiska och mellan-neolitiska föremål.

Keramiken

Keramiken från Tuve 46 visade på en lång kontinuitet och de äldsta skärvorna daterades till övergången mellan mellanneolitikum och senneolitikum. Det fanns bland annat keramik som ornerats med kamintryck. Två något yngre perioder, senneolitikum och bronsålderns period I, representerades av ett fåtal större kärl med bland annat taggtrådsdekor.

12.

Rester av ett helt kärl av grov keramik. Datering senneolitikum–äldre bronsålder. Foto Anders Kjellin.

Sherds from a complete vessel of coarse pottery dated to the late Neolithic–early Bronze Age. Photo Anders Kjellin.

Den period, som avsatte flest fynd, var slutet av bronsålder och äldre förromersk järnålder. Det verkar främst vara ordinära kärl, som deponerades i anläggningarna.

Keramiken från romersk järnålder och folkvandringstid fanns till en stor del i det översta lager, som låg i och över stenpackningen. Det innebär att skärvorna deponerades långt upp i anläggningarna eller rent av utanför dessa. Man kan vidare notera, att keramik från denna tid påträff-

13.

Keramiskärva från romersk järnålder. Foto Marianne Lönn
Potsherd dated to Roman Iron Age. Photo Marianne Lönn

fades i samma kontexter, som skärvor från äldre perioder. Exempelvis kulthuset och en skärvstenhög verkar därför ha varit använda under en lång period.

Keramikkoncentrationer med brända växtdelar

I kulthuset fanns en större mängd fröer av olika slag, vilket väl var väntat. Emellertid visade det sig, att flera keramikkoncentrationer också utmärkte sig i fråga om mängden fröer. Det är möjligt, att dessa keramikkoncentrationer var något slags offernedläggelse av krukor med brända växterester. Det skulle i så fall kunna vara det, som kallas brandoffer och innebär medvetet uppeldande av mat i syfte att överföra mat till döda/gudomar (Heimdahl, bilaga 5 i Lönn 2014).

Miljöanalys

Enligt miljöanalysen (se Heimdahl, bilaga 5 i Lönn 2014) var områdets anläggningar rika på lämningar efter vegetabilisk mathantering. De flesta lämningar tolkades som spår av regelrätt tillredning såsom kokning, rostning eller liknande i syfte att äta. På en plats som denna med en uppenbart kultisk funktion blir det intressant såtillvida, att det mycket väl kunde röra sig om spår av någon form av kommunionsoffer, alltså ätande i gemenskap med gudar och/eller döda. Liknande offer finns också beskrivna från fornnordisk religion (Näsström 2008). Dessutom förekom möjliga spår av mindre brandoffer av spannmål och kanske annat växtmaterial.

Den totala sammansättningen av spannmålen på platsen talar för en datering till sen bronsålder. Naketkorn är typiskt i området under slutet av bronsåldern, och under denna period ökar också skalkornet successivt i betydelse för att slutligen helt ta över en bit in i förromersk järnålder. En blandning av dessa båda förekom i samma anläggningar, till exempel kokgropar. Det finns således skäl att anta, att bilden med skalkorn och naketkorn är representativ för åtminstone en period i områdets nyttjande (Heimdahl, bilaga 5 i Lönn 2014).

Sammanställning av dateringar

Totalt sett är dateringarna ganska samstämmiga. Flintarbetena har pågått under senneolitikum och möjligen in i äldre bronsålder. Eldandet, byggandet av skärvstensrösen, gravar, kulthus och ett antal mindre anläggningar har huvudsakligen skett i yngre bronsålder och något in i tidigaste förromersk järnålder. Därefter har anläggningen Tuve 46 besökts fram till folkvandringstid. Dateringarna bygger på flintan, keramiken, makrofossilen, anläggnings typerna och ¹⁴C-dateringar.

Händelser på och omkring berget

Tidiga besök

Under senmesolitikum har antagligen någon eller några varit på platsen och efterlämnat bland annat en trindyxa. Möjligen har någon också slagit flinta och lämnat kvar en kärna. Eftersom det är så få saker, kan det naturligtvis också vara så, att någon under en senare period hittat dessa saker och tagit dem till platsen.

Samma sak gäller för några spånskrapor med trolig datering till mellanneolitisk tid. De kan ha lämnats kvar av någon, som använt dem eller tagits dit senare.

Flintslagning i senneolitikum/tidig bronsålder

Under senneolitikum, användes platsen för att deponera produktionsavfall från tillverkning av bland annat yxor och flathuggna pilspetsar. Då låg Tuve 46 på en relativt stor ö i en skärgård och inom 300 meter från berget fanns tre neolitiska boplatser och längre bort sannolikt fler.

Jan Apel (2001) menar, att det i Danmark fanns hemliga slagplatser vid flintfyndigheter (gruvor), där man tog de första stegen från flintnodul till färdig flintdolk eller andra stora redskap som till exempel yxor eller mejslar.

Anledningen till att hålla platsen hemlig var, att det tekniskt sett var lätt att slå de första stegen, om man hade kunskap om vad som ska göras. De, som hade kunskapen, ville behålla den för sig själva eftersom det gav status och särställning i samhället. De fortsatta stegen i arbetsprocessen slog man på boplatser. De stegen var dock betydligt svårare att utföra och för att klara dem krävdes långvarig träning under sakkunnig ledning. Utan denna långvariga träning under ledning (ett slags gesällskap) fick man inte förmågan. Därför behövdes heller inte dessa senare delar av arbetsprocessen hållas hemliga. Man kunde arbeta öppet och färdigställa redskapen på boplatser.

På Tuve 46 fanns inga spår av de första arbetsstegen, eftersom där inte fanns några flintfyndigheter. Däremot förekom tillverkning av yxor och pilspetsar. Den tillverkning, som pågick på berget, hörde således till den typ, som krävde kunnande och stor förmåga, alltså den som inte behövde vara hemlig. Tillverkningen skedde vanligen på boplatser och så kan det ha varit även i det här fallet. Tillverkningen tycks dock ha förknippats med något slags kult. Enligt Heimdahl (bilaga 5 i Lönn 2014) fanns det spår, som kan tolkas som brandofferhandlingar i två av flintdepåer. Karlenby (se annan artikel i denna volym) menar, att även produktionen av flintredskap kan ha setts som en kultisk aktivitet.

Vem eller vilka var det då, som tillverkade redskapen? Yxorna har tillverkats av skickliga hantverkare. Apel menar, att ambulerande flintsmeder kommit till platsen och där tillverkat redskapen (se artikel i denna volym). Pilspetsarna krävde inte samma skicklighet. Utifrån förarbeten kunde även mindre skickliga flintsmeder tillverka sådana.

Ombyggnad av berget, begravingar, eldande och matlagning under yngre bronsålder och början av förromersk järnålder

Det har försiggått en hel del för oss oförståeliga aktiviteter på och utanför berget Tuve 46 under yngre bronsålder och in i förromersk järnålder. Man har eldat på platser där senare gravar och kulthus byggdes och där stenpackning lades. Däremot eldade man inte under skärvstenshögar, under stora delar av stenpackningen eller på berg, som inte täckts av sten. Det tycks alltså vara så, att man eldat lokalt i samband med byggandet av gravar, före anläggandet av kulthuset, före anläggandet av vissa delar av stenpackningen och möjligen också för att skapa material till skärvstenshögar.

Eldandet skulle kunna vara gravbål, som i så fall hållits på själva gravplatsen. Exempel på sådant finns på flera håll (se till exempel Arcini 2007). På Tuve 46 fanns brända ben i de tre stensättningarna, i de båda skärvstenshögar, i en av småstenpackningarna, i brandlagret nära kulthuset och vid en sentida stenhög. Det sistnämnda benfyndet hade ingen egentlig kontext, men alla de övriga fanns på platser där man eldat. Däremot fanns inte ben på alla platser där man eldat. Ser man till formen på brandlagret vid kulthuset, kan det vara en bålplats men också en plats, där man eldat sten till skärvstenshögar. Eftersom brandlagret är ganska stort, är det senare kanske troligast.

Eldandet kan alltså ha haft flera orsaker. Förutom de båda ovan nämnda finns eldandet i härdar, kokgropar eller skärvstensflak. För de båda sistnämnda verkar det vara fråga om matlagning eller bränning av matvaror i kultiskt syfte. Tre av benfynden var dessutom ben från djur. De hittades i de båda skärvstenshögar och i närheten av kulthuset.

Ska man se eldandet mer generellt, kan det vara idé att titta närmare på det fenomen, som kallas eldkult. Det finns flera tecken på att något sådant existerat och flera har skrivit om det (se bland annat Kaliff 2007). Förutom skärvstenshögar och skärvstensflak ser även en del kokgropar och kokgropsfält att ha med kultiskt eldande att göra (Gustafsson, Heibreen & Martens 2005, Lönn 2010). Kokgropsmaterialet antyder, att kultiskt eldande utvecklades under bronsålder och höll på fram emot folkvandringstid i Skandinavien. Det fanns kokgropar från även andra perioder, men de, som inte kan förklaras på annat sätt än via föreställningsvärlden, användes företrädesvis under den nämnda perioden. Fält med allt från ett tiotal till flera hundra kokgropar hör dit. Även stora härdområden bör kunna ses på samma sätt.

Eldkult har, enligt Anders Kaliff (2007), sina rötter i en indo-europeisk tradition. Kärnan i tänkandet är det, att jorden skapas genom att en urvarelse av något slag dödas och av dennes kroppsdelar byggs jorden och himlen. Alla delarna ska emellertid någon gång återgå till sitt ursprung och bli levande igen. En offerritual syftar till att hjälpa gudarna att återskapa och bevara världen genom att återställa styrka till skapelsens delar. En liknande funktion kan ha varit kopplad till ritualer för de döda, alltså bland annat bränningen kroppen. Resterna av människan återförs därigenom till sina ursprungselement (Kaliff 2007:195).

Bygga eller bygga om ett berg

Sten och berg hade en särställning åtminstone i brons- och järnålderns föreställningsvärld. Ovan nämndes skärvsten och omvandlingen av sten genom eld. En annan typ av sten är den obränd, vanliga stenen och även den kunde ha med föreställningsvärlden att göra. En harg till exempel kunde vara ett slags altare byggt av sten. Ordet finns kvar i ortnamn och hade betydelser som 'stenrik mark, stenhög, helgedom, tempel, altare, gudabild, lund, helig lund, offerplats' på olika germanska fornspråk (Vikstrand 2001:207). I Norden omtalas hargen främst i beskrivningar från yngre järnålder, men företeelsen och begreppet kan ha förekommit även tidigare.

Det vi såg på Tuve 46 var ett slags ombyggnad av berget med hjälp av sten. Sprickor och fördjupningar fylldes och berget fick en jämnare yta och kanske också en rundare form.

Det måste ha varit viktigt att klä berget i sten, eftersom man gjorde ett så stort arbete med att flytta alla dessa stenar. Stenen var märkbart placerad på berget, inte slängd dit. Stenpackningen var också jämn på ytan samtidigt som den fyllde ut bergets ojämnheter under. Bland annat småstenspackningarna visade, att man lade ner möda på att placera stenen på ett bestämt sätt. Anders Kraft (2013) påpekar, att man i samband med gravbyggnad strävade efter en visuell upplevelse. Han tar fram flera exempel på att gravar kunde förväntas ses från ett visst håll och därför hade en finare sida åt det hållet. Man skapade en illusion av något och i illusionen av berget Tuve 46 ingick stenpackningen på bergets högsta del. Höjdskillnaden var ganska stor just där. En större fördjupning blev utfylld med mycket sten och man skapade inte bara en utjämning utan även en rund form med två rader kantkedjor byggda med rosa och blåa stenblock. Det låg alltså mycket tanke och möda bakom denna stenpackning. Denna kan ha varit hargen eller centrum i hargen – axis mundi (Karlenby 2001:237ff.).

Begravningar och andra aktiviteter

På berget föregick många aktiviteter. Den centrala verkar ha varit eldandet av vilket brandlager och skärvstenshögar är rester. Man åt också eller åtminstone handlade mat. Med tanke på kontexten kan det röra sig om spår av någon form av kommunionsoffer, alltså ätande i gemenskap med gudar och/eller döda. Liknande offer finns också beskrivna från fornnordisk religion (se Näsström

2008). Ytterligare en form av spår bestod av vad som kan tolkas som mindre brandoffer av spannmål och kanske annat växtmaterial. Vilka aktiviteter, som försiggått i kultuset, är lite mer oklart.

Man begravde också människor på denna ceremoniella plats, även om de inte var så många, möjligen inte fler än fyra, kanske så många som sju. Det verkar dock inte vara begravingarna, som var huvudsaken på platsen. Karlenby (se annan artikel i denna volym) menar, att gravgåvorna och begravingarnas intervall tyder på att de begravda troligen är schamaner. Det skulle kunna gälla även för Tuve 46.

Återkomst

Den andra intensiva perioden på Tuve 46 upphörde i förromersk järnålder. Emellertid visar keramiken från romersk järnålder och folkvandringstid, att man återkom till platsen och sannolikt även då ägnade sig åt något slags aktivitet. I alla fall spreds krukskärvor över hela berget och de fanns också i flera anläggningar. Det talar för att bruket av platsen fortsatt och att det fanns en kontinuitet i föreställningen om platsen även om aktiviteterna fått en något annorlunda form.

Enligt Apel fanns bland det flintmaterial, som var spritt över berget, ett material, som inte hade med flintkoncentrationerna att göra. Det var ett material, som skvallrar om en lägre nivå av hantverksskicklighet. Sådan flinta kan ha slagits under många perioder ända upp i järnålder.

Kommentar

Det hände således mycket på detta berg. Några av händelserna hörde ihop. De som skedde från yngre bronsålder och fram till folkvandringstid verkar ha samband. Däremot kan senneolitikums flintslagning vara skild från de senare händelserna. Karlenby talar dock om en möjlig kultplatskontinuitet även om det kultiska innehållet förändrats. Om flintslagningen var starkt kultisk, kunde möjligen föreställningen om en helig plats leva hos människor i omgivningen. Senare, i en annan samhälllig kontext, fick kulten en annan form. Med tanke på att det är fråga om långa tidsrymder och många generationer, ska det dock mycket till för att kunskapen om en plats ska leva vidare. Möjligen är det en tillfällighet, att dessa händelser skett på samma plats. Det som talar emot en sådan tillfällighet är, att det finns ett likadant berg med

samma typ av fynduppsättning alldeles i närheten, Tuve 65. Är det i så fall fråga om två tillfälligheter eller finns det en annan förklaring till att dessa båda berg är så lika och ligger just där de ligger?

Docent Marianne Lönn
Riksantikvarieämbetet, UV Väst (f.d.)
marianne.lonn@gmail.com.

Summary

At Stora Holm on the island of Hisingen in Göteborg, a very special monument was excavated in the spring and summer of 2011. It is identified as Tuve 46 in the Register of Ancient monuments. To my knowledge there is, as to now, only one more of the exact same kind in Sweden. The other was situated only one kilometre to the south of Tuve 46 and was excavated in 1975 (Tuve 65).

Tuve 46 was a complex ancient monument, a hillock which people have taken the trouble to cover with stones. It seemed as if they had re-shaped the hillock and made the surface more even by filling every crevice and hollow. Even big boulders had been placed on the hillock, sometimes with small stones put around their bases. There were also constructions made of markedly smaller stones.

Among the stones were graves, mounds of burnt stones, a cult building and a special mound of stones at the highest point. The latter has been discussed in words of a 'Harg', a cult site or altar mentioned in old Nordic texts.

One hearth was found on the hillock; all the other hearths, cooking pits, pits, post-holes and accumulations of fire-cracked rock lay at the foot of the hillock, on the north-west side of it. In this area it seems that people were involved in cultic and possibly secular cooking.

An interesting type of construction was identified when the results of the macrofossil analysis came. It was discovered that collections of pieces of ceramics lay together with burnt seeds, herbs and twigs. These constructions have been interpreted as sacrificial depositions.

The stone-covered hillock with its different constructions has been interpreted as a cult site with a possible 'Harg' at the top. The monument was constructed around the middle of the Bronze Age. All fires, and there must have been an abundance of them, burned during the late Bronze Age and the beginning of the Pre-Roman Iron Age. Still, people kept coming back to the place until the end of the Roman Iron Age.

In the late Neolithic, before the stones were placed on the hillock, there were other activities at the site. Several concentrations of flint flakes and a few broken or unfinished flint tools bear witness of this. These concentrations of flint flakes are interpreted as residuals of tool manufacturing, mainly axes and arrow-heads. There were preforms of both types among the flint material. It seems as though most of the tools were manufactured elsewhere, which means that the residual has been collected, carried to the hillock and deliberately left there. Possibly the tools were produced by especially skilled craftsmen. The macrofossil analysis suggests that there may have been certain cult activities connected to this work.

The two activities, the tool production in the late Neolithic and the cult activities in the Bronze Age and Early Iron Age, do not seem to be connected and there is no material or carbon dates to suggest the opposite. However, the site in itself may have had a known cult tradition that attracted people later on to continue cult activities of another kind.

Referenser

- Ahlström Arcini, C (2007). Elden utplånar inte allt. Brandgravar och bålplatser vid Gualöv, I: Artursson, M (red.) *Vägar till Vätland*, Lund.
- Andersson, S, Hall, B, Ragnesten, U & Wigforss, J (red.) (2005). *Fångstfolk och bönder. Om forntiden i Göteborg*, Göteborg.
- Apel, J (2001). *Daggers, Knowledge & Power. The Social Aspects of Flint-Dagger Technology in Scandinavia 2350-1500 cal BC*. (Diss) Uppsala, Uppsala universitet.
- Gustafsson, L Heibreen T & Martens J (red.) (2005). *De gåtefulle kokegroper*. Artikkelsamling, Oslo.
- Kaliff, A (2007). *Fire, Water, Heaven and Earth, ritual practice and cosmology in ancient Scandinavia, an Indo-European perspective*, Stockholm.
- Karlenby, L (2011). *Stenbärarna. Kult och rituell praktik i skandinavisk bronsålder*, Uppsala, Uppsala universitet.
- Kraft, A (2013). Formspråk, färg och symbolik hos gravar, I Kraft, A & Ängeby, G (red.) *Symbolik i gravar*, Mölndal.
- Lönn, M (2014). *Kultplatsen på Stora Holm. Västergötland, Göteborgs kommun, Tuve socken, Stora Holm 38:36, Tuve 46*. Med bidrag av Jan Apel och Torbjörn Brorsson (Riksantikvarieämbetet UV rapport 2014:45).
- Lönn, M (2010). Vardagsmat och åkallan, *In Situ Archeologica* 2008.
- Munkenberg, B-A (2012). Stenpackningar. Lämningar efter många företeelser och fenomen, *In Situ Archeologica* 2011–2012.
- Näsström, B-M (2008). *Blot. Tro och offer i det förkristna Norden*. Stockholm.
- Vikstrand, P (2001). *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen*, Uppsala.
- Viktor, H (2002). *Med graven som granne. Om bronsålderns kulthus*, Uppsala.